

Odgovornost u vrtlogu rata

Primjer: genocid – silovanje

Valentin POZAIĆ

Sažetak:

Autor razmatra pojavu genocida i masovnog silovanja pod vidikom osobne odgovornosti ideologa, naredbodavaca i izvršitelja tih ratnih zločina, kao i odgovornost europske i međunarodne zajednice koja je mogla a nije spriječila niti zaustavila rat. Osobitu pozornost privlači silovanje kao genocidni a ne spolni akt. I djeca začeta silovanjem imaju nepovredivo pravo na život. Neće biti lako identificirati sve žrtve i sve krivce, i njihovu osobnu odgovornost, i ispraviti sve nanesene nepravde. To ne znači da treba odustati od zahtjeva temeljne pravednosti, i napora da se postave bolji temelji budućih odnosa među ljudima i narodima trenutačno u sukobu.

Uvod

Svako nasilje i svaki rat nosi sa sobom neizreciva zla. Nije pretjerano reći da je rat zlo i prokletstvo za one koji ga trpe – za žrtve rata, kao i za one koji ga nameću i vode – za napadače. Nametnutom ratu Republici Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, srpski je agresor dao dva sasvim izvanredna i osebujna obilježja, u povijesti dosad nezabilježena u tim razmjerima. Prvo, smišljeno i sustavno uništavanje drugih naroda, zabilježeno pod imenom etničko čišćenje, a što nije ništa drugo doli genocid, tj. ubojstvo, istrebljenje dvaju naroda: hrvatskoga i muslimanskoga. Ista je sudbina zapala i ostalo ne-srpsko pučanstvo. Drugo, unaprijed smišljeno i sustavno provođenje masovno silovanje ne-srpskih žena, djevojaka i djevojčica.

Obje pojave zahtijevaju objektivnu, načelnu moralnu prosudbu kao i pogled u područje osobne odgovornosti pojedinaca koji u tim zlodjelima sudjeluju. Na prvi pogled čini se kao da su to dva različita zločina. Pozornije proučavanje, međutim, upućuje na njihovu korijensku povezanost.

I. Genocid – etničko čišćenje

Od početka nametnutog rata Hrvatskoj, a poslije i Bosni i Hercegovini, taktika agresora bila je da osvoji što više teritorija i da taj teritorij etnički očisti, tj. da protjera sve ne-srpsko stanovništvo. Ishod i posljedice takva plana više su nego očite u bombardiranju sela i gradova, bolnica i škola,

biblioteka, crkava i džamija, groblja; u stotinama tisuća protjeranih ljudi s njihovih trajnih i stoljetnih prebivališta; masovna i bez suda ubojstva i zlostavljanja nedužnih civila: staraca, žena, djece, liječničkog osoblja, vjerskih službenika. Primjenjuje se taktika: *spaljena zemlja*. Sve što bi moglo poslužiti kao znak povijesnog postojanja i samobitnosti ne-srpskih naroda moralo je nestati s lica zemlje. A kad više nema naroda ni njegovih tragova, lako je zemlju proglasiti svojom.

Narod: duhovni dom

I premda je nedavno, i unutar ovdašnje mjesne Crkve, bilo začudnih pogleda na datost naroda, izvan je svake sumnje da narod, kao cjelina i kao velika ljudska obitelj, predstavlja sasvim iznimnu vrednotu za pojedinca, za njegov rast, rad i razvoj. U naciji gledamo jedan narod koji živi na određenom teritoriju, određene kulture, s određenim stupnjem vlastite samosvijesti i interesnim zajedništvom, kako u prošlosti, tako u sadašnjosti i u budućnosti.¹ Kad pojedinac takvu zajednicu ljudi prepozna i prihvati kao svoj narod, on u njemu nalazi ne samo prostorni, vremenski nego i duhovni dom, mjesto svoje osjećajne sigurnosti. U okviru te zajednice pojedinac bolje prepoznaje, osmišljava i definira sama sebe. Stoga s pravom Marasović kaže da bez nacije čovjek kao osoba niti se može normalno razvijati, niti sâm sebe može do kraja prepoznati i do kraja razumjeti. I zorno zaključuje: »Zbog toga se i usuđujem reći da je u sociopsihološkom pogledu za pojedinu osobu koja ima svoje ime, nacija njezino – prezime.«²

Očito je da se ne rađaju narodi nego pojedinci, da ne umiru narodi nego pojedinci, da ne idu u nebo narodi nego pojedinci. Ipak, svaki se pojedinac rađa usred određenog naroda, od toga naroda prima uvjete za svoj uzrast – tjelesni, duševni, intelektualni, religiozni. Pojedinac se rađa, živi i umire usred jednog naroda. Narod, kao primarna skupina ljudi, ima nezamjenjivu ulogu u socijalizaciji, društvenom životu i djelovanju pojedinca. Usred svog naroda, usred svog kulturnog, duhovnog i religioznog ozračja, obogaćen ili osiromašen, jednom riječju uvjetovan tom sredinom, pojedinac ostvaruje svoj život u ovom svijetu, i konačno takav odlazi s ovoga svijeta. A to može biti, često i jest, sudbonosno za kulturni, civilizacijski i nadasve za etičko-moralni lik pojedinca. Narod i nacija su, doduše,

1 Usp. *Gruppo/Etnologia*, u: F. DEMARCHI - A. ELLENA, *Dizionario di sociologia*, Paoline, Cinisello Balsamo 1976, str. 580-585; 509-518; A. KLOSE, *Nation*, u: A. KLOSE, W. MANTL, V. ZSIFKOVITS (Hrsg.), *Katholisches Soziallexikon*, Tyrolia - Innsbruck, Wien, München, Styria - Graz, Wien, Köln, 1980 (2. izd.), str. 1851-1856.

2 Š. MARASOVIĆ, »Crkva i nacija«, u: F. TOPIĆ (priredio), *Teološke teme*, VVTŠ, Sarajevo 1991, str. 300.

ovosvjetska i naravna vrijednost. Međutim, ta privremena i prolazna sredina etničke zajednice utječe na vječno, neprolazno određenje čovjeka-pojedinca. Za sve darove primljene u svom narodu pojedinac duguje zahvalnost i ljubav spram toga naroda u kojem je niknuo i postao čovjekom. Ta zahvalnost i ljubav zacijelo uključuje želju i brigu da taj narod, taj duhovni dom opstane, da živi i drugima daruje ista ili još veća dobra.

Narod i poslanje Crkve

Crkva, po svojoj naravi katolička, tj. nadnacionalna, poslana je svim narodima svih vremena i svih zemalja. Dosljedno svom poslanju Crkva služi čovjeku pojedincu i pojedinim narodima, pomogla je i još uvijek pomaže rađanju i oblikovanju mnogih naroda i nacija.³ U povijesti hrvatskog naroda uloga je Crkve iznimno značajna i kao takva poznata i priznata. Budući da vjeruje u jednoga Boga, kao i da su svi ljudi u Bogu braća, Crkva zastupa i promiče zajedništvo svih naroda u velikoj sveljudskoj obitelji. U tom nastojanju ne promiče izjednačivanje, ne dokida različnosti i posebnosti pojedinih naroda. Jednako tako ne zastupa ni teoretsku ni praktičnu superiornost pojedinih rasa ili naroda, niti stvara odbojnost prema bilo kojem narodu. Poštuje i priznaje različitosti u duhu komplementarnosti, tj. međusobne nadopune i obogaćenja. Pod tim vidikom posebno značenje imaju spisi blagopokojnog kardinala Alojzija Stepinca, zagrebačkog nadbiskupa, u kojima obrađuje pitanje naroda i Crkve.⁴

Napadaj na tu zajednicu, na taj čovjekov duhovni dom na zemlji, znači napadaj na sva dobra koja ta zajednica sadrži; u konačnici znači napadaj i na sam život čovjeka-pojedinca, i na sam Božji plan o čovjeku kao društvenom biću. Upravo je to genocid ili etničko čišćenje: uništavanje drugog ili drugih naroda iz niskih, egoističkih i bolesno nacionalističkih pobuda, koje u svom narodu vide jedinu vrijednost, a u drugima samo smetnju za ostvaraj svojih nestvarnih i neostvarivih težnji. Stoga se genocid, ili etničko čišćenje, može i mora ocijeniti kao moralno težak i do kraja neodgovoran odnos prema ljudskom pojedinačnom životu i prema čovjekovoj prirodnoj i nužnoj zajednici življenja, prema narodu.

II. Silovanje – dio strategije genocida

Tijek rata i njegovo odvijanje daju naslutiti da je on bio unaprijed brižno i u potankosti isplaniran. Tako se nije slučajno pojavio zločin silovanja. Silovanje je samo dio opće strategije u ostvarenju zacrtanog cilja, kako to

3 Usp. M. VALKOVIĆ (uredio i predgovor napisao), *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, KS, Zagreb 1991.

4 A. BENIGAR, *Alojzije Stepinac: hrvatski kardinal*, ZIRAL, Rim 1974.

dobro uočava i izriče Lang: »Genocid koji provodi Srbija je mikrogenocid, zona po zona...Ubijaju na tako zvjerski način da ljudi bježe. Srbija voli da se o njima govori kao o barbarima. Njihovi akademici su smislili barbarstvo. Nemaju silovanje kao spolni akt, nego kao genocidni akt...Oni vode rat protiv civila, jer je genocid cilj.«⁵ Isprva se nije htjelo vjerovati, na Zapadu, da se događaju takvi užasi u Hrvatskoj. Kad je međutim pojava prešla sve granice i prošlih iskustava i današnje mašte, po broju i po zlostavljanju žrtava u Bosni i Hercegovini – deseci tisuća žena i djevojčica, zadržanih u logorima do visoke trudnoće, kako bi rodile male četnike, tako su im govorili – počelo se nešto ozbiljnije shvaćati tu strahotu. I navodi se da je to planski rađeno radi *etničkog čišćenja* (izmišljen blaži izraz za genocid): jednostavno, valja ih osramotiti da više ne mogu opstati na tom području, valja im utjerati strah da pobjegnu iz tih krajeva. I tako će ti krajevi ostati čisti za zaposjedanje. A svjedoci smo da se upravo to i događa.

Pojam i značenje silovanja

Klasični udžbenici moralne teologije, pa i oni noviji, vrlo su šturi kad govore o grijehu zvanom silovanje.⁶ Očito je da ti autori u svojim sredinama nisu poznavali pojavu silovanja u tako brojnim i tako zastrašujućim dimenzijama. Stoga joj i nije bilo potrebno obraćati neku posebnu pozornost. U prosudbi tog zla i grijeha redovito se pozivaju na jedini starozavjetni tekst koji, za specifični slučaj silovanja, traži smrtnu kaznu: »Ako čovjek u polju naiđe na zaručenu djevojku i silom legne s njom, onda neka se pogubi samo taj što je s njom legao; a djevojci nemoj ništa: nema na njoj krivnje kojom bi zasluživala smrt« (Pnz 22,25-26).

Silovanje se obično definira kao nedopušten spolni snošaj muškarca sa ženom, izvršen nasilno, protiv njena pristanka.⁷ (Moguće je i suprotni slučaj, ali je rijetkost). Imajući u vidu tradicionalnu i suvremenu katoličku nauku o osobnom dostojanstvu ljudske osobe – u ovom slučaju s posebnim osvrtom na osobu žene – stvorene na sliku Božju, o smislu i vrijedno-

5 Z. DUKA, *Kruh važan kao sloboda* (Intervju s prof. dr. Slobodanom Langom), u: *Večernji list*, 13.III.1993, str. 9.

6 Usp. M. ZALBA, *Theologiae moralis summa*, B.A.C., 1957, br. 332-337; C. DAMEN, »Stupro«, u: F. Card. ROBERTI (diretto dal), *Dizionario di teologia morale*, Studium Roma 1961 (3. ed.), str. 1474-1475; K. HÖRMANN, *Unehelicher Geschlechtsverkehr*, u: K. HÖRMANN (Hrsg.), *Lexikon der christlichen Moral*, Tyrolia, Innsbruck-Wien-München 1976, str. 1622-1633; E.D. THOMS, *Rape*, u: R.K. HARRISON (ed.), *Encyclopedia of biblical and Christian Ethics*, T. Nelson Publ., Nashville-Camden-Cansas City 1987, str. 343.

7 Usp. C.H. PESCHKE, *Christian Ethics*, C.Goodliffe Neale, Alcester-Dublin, 1978, sv. 2, str. 429; B. HÄRING, *Kristov zakon. Slobodni u Kristu*, KS, Zagreb 1986, sv. 3, str. 74.

sti ljudske spolnosti, braka i obitelji, silovanje je posvema neprihvatljiv, i s moralnog gledišta, zao, teško grješan čin.

Neki značajni vidici

Za potpunije etičko-moralno vrednovanje potrebno je upozoriti na neke vidike od posebnog značenja.

1. Silovanje je potpuna izopačenost smisla spolnog združivanja. Spolno sjedinjenje žene i muškarca u svojoj biti čin je slobodnog osobnog davanja u ljubavi. Stvoritelj je htio da Eva bude Adamu, tj. žena muškarcu, »pomoć kao što je on« sam (Post 2,18), da mu bude »radost očiju« njegovih (usp. Ez 24,16). To isto, na temelju jednakog temeljnog ljudskog dostojanstva i poslanja, s pravom i žena očekuje od muškarca: da joj bude pomoć, da joj bude radost očiju. Drukčije rečeno, riječima Ivana Pavla II. o ženi, njezinu dostojanstvu i pozivu u braku: »Po 'jedinstvu njih dvoje' su muž i žena pozvani od početka ne samo da budu 'jedan uz drugoga' ili da budu 'jedan s drugim' nego su pozvani da budu 'jedan za drugoga'«,⁸ nipošto jedan protiv drugoga, što se zbiva u silovanju.

2. Silovanje je težak prijestup protiv pravednosti: krši se pravo dotične osobe na uporabu njezinih generativnih moći po vlastitom uvjerenju u duhu slobode i odgovornosti. Samo je bračni par pozvan, da u duhu odgovornog roditeljstva, slobodno i s ljubavlju aktivira svoje generativne sposobnosti, i da njih dvoje, postavi jedno tijelo, postanu pro-creatori, stvoritelji, roditelji novog ljudskog bića. Taj povlašteni način i mjesto dolaska na svijet novog ljudskog bića, tj. u okviru obitelji – čiju posebnu cijenu i vrijednost u religioznom shvaćanju žena, o kojima je riječ, ne treba nipošto podcijeniti – djetetu kao plodu silovanja, nepravedno su prikraćeni. Ako je žena udata, istodobno se nanosi čin nepravde i njezinu mužu, i cijeloj obitelji.

3. Silovanje je teška povreda slobode, časti i dostojanstva druge osobe: osoba se svodi na predmet izživljavanja, gazi se njezina subjektivnost, autonomija i pravo na samoodređenje u ljubavi i slobodi. Temelj je ljudskog dostojanstva osobe u njezinom svojstvu da je svjesno, slobodno biće, kadro prosuđivati što je zlo a što je dobro, i u skladu s tim slobodno se opredjeljivati, birati stil svog osobnog i društvenog ponašanja. Činom silovanja sve je to zanijekano.

4. U posebnim okolnostima silovanje zadobiva i posebnu dimenziju zla, postaje svetogrđe. Postoje osobe – redovnice, redovnici – koje se naročitom životnom odlukom, potvrđenom javnim zavjetom pred zajednicom vjere, opredijele za život u djevičanstvu. Odriču se tjelesnog majčin-

8 IVAN PAVAO II, *Mulieris dignitatem - O dostojanstvu i pozivu žene*, KS, Zagreb 1989, br. 7.

stva, očinstva, da bi se posvetile onom duhovnom, iz duboko vjerskih motiva ljubavi prema Bogu i čovjeku. Nasilje nad posvećenom osobom vrednuje se, uz ostalu zloću toga čina, i kao svetogrđe – zarobljavanje i zloraba osobe isključivo Bogu posvećene.

5. Dijete – kao nova moguća žrtva silovanja. Neizreciva nepravda nanosi se djetetu koje se rađa iz čina silovanja. Dijete ima prirodno pravo doći na svijet kao plod bračnog sjedinjenja u ljubavi,⁹ unutar jedne obitelji. Djetetu koje dolazi na svijet kao plod silovanja, zanijekane su te dvije, redovito odsudne, sastojnice za normalan život i rast. Ako majka prihvati dijete, značajno će umanjiti, premda ne i posvema ukloniti njegovu traumu.

Bude li od majke napušteno dijete usvojeno, i tako zadobije duhovne roditelje, treba li ga upozoriti na njegovo pravo podrijetlo? Ili kako postupati ako to unatoč svemu dozna? U čijoj ga vjeri treba odgajati: u vjeri biološke majke ili novih, psiholoških roditelja? Očito je i nezapaženo protuslovlje muslimanske strane: odbacuju djecu začetu iz silovanja (favorizirajući pobačaj), ali ako idu na usvojenje, zahtijeva se da budu odgajana u muslimanskoj vjeri. Posebnu pozornost zavređuje prijedlog da se sva ta djeca vrate u Bosnu i Hercegovinu i da se tamo odgajaju u posebnoj ustanovi. Nadajmo se da se ta pogubna misao neće ostvariti. Mogu li se u takvoj ustanovi jamčiti uvjeti za uistinu cjeloviti ljudski odgoj te djece? Trebaju li ta djeca sutra postati novi janjičari?

Dosadašnje iskustvo povijesti poznaje silovanja s malim brojem djece, i bez tako silnog publiciteta. Prije bi dijete, ako bi već došlo na svijet, ostalo u okviru već postojećeg braka, ili bi bilo uz majku. U ovom našem današnjem slučaju riječ je, čini se, o većem broju djece rođene iz silovanja, o cijeloj jednoj generaciji, i teško će biti sakriti pred njima istinu o tomu kako su i zašto su došli na svijet. O tome već sada treba da povedu stručna proučavanja i državne i vjerske ustanove, kako bi se našao barem donekle prikladan odgovor. Problem ne smije biti prepušten slučaju ili spontanosti.

6. Takav čin nasilja redovito donosi sa sobom duboki traumatski doživljaj, sram, bijes, strah, spolne smetnje, ozljede, spolne bolesti. U suvremenom društvu gdje je prisutna pošast virusa AIDS-a, napose kod drogiranih vojnika, mora se računati i s mogućnošću prijenosa te smrtonosne zaraze. Prenijeti smrtonosnu zarazu, s moralnog gledišta, na razini je izravnog napadaja na život, dakle, na razini je ubojstva.

9 ZBOR ZA NAUK VJERE, *Donum vitae - Dar života*, KS, Zagreb 1987, br. A 1.

Žena na udaru

Svim spomenutim negativnostima silovanja, u konkretnom slučaju o kojem govorimo, o silovanju u srpskom ratu protiv susjednih naroda, izbjila na vidjelo dosad nepoznata dimenzija silovanja: unaprijed planirano i sustavno izvođeno masovno, javno, gotovo teatralno silovanje, od djevojčica – najmlađa zabilježena od 7 godina, do starica – najstarija zabilježena s više od 80 godina. Tako su, prema svjedočanstvu, izvođena »masovna silovanja, na javnim mjestima, u restoranima, na trgovima, mostovima, u sportskim halama, pred djecom i ostalim članovima obitelji«. ¹⁰ Sličnim javnim spolnim poniženjima i zlostavljanjima bili su izvrgnuti i muškarci. I premda je broj muških žrtava, ponižavanih seksualno, mnogo niži od broja ženskih žrtava, zavređuje dužnu pozornost.

Ovisno o društvenoj sredini, silovanje može donijeti, premda nepravedno, društvenu nečasnost: gubitak poštovanja u obitelji i društvu. Posljedica toga može biti rastava braka – za udane, a za neudate gubitak izgleda da sklope brak.

Nije rijetkost da su silovatelji bili susjedi, znanci. I dok su žrtve očekivale od njih barem neko razumijevanje i pomoć, oni su četnicima iz drugih krajeva davali njihova točna imena i prezimena. I dok su neke od žena bile prisilno pretvorene u prostitutke u svojevrsnim bordelima, druge su, golema većina njih, držane po logorima u neizrecivo ponižavajućim uvjetima. Posebnost i neobičnost, i težina nemorala, promatranog slučaja silovanja sastoji se i u njegovu posebnom cilju: poniziti, obezvrijediti, obeščastiti, razoriti moralni lik i integritet što većeg broja žena, ubiti ih društveno i moralno, ne bi li se na taj način prisililo njih i ostalo pučanstvo na bijeg iz dotičnih područja, koja će se potom proglasiti vlasništvom pobjedničke nacije.

Računajući s time da je žena, supruga i majka, napose u tradicionalnoj sredini, oslonac i kamen-temeljac braka i obitelji, nije slučajno da je upravo žena izabrana i izložena tako okrutnom postupku. Naime, ako se ponizi i obezvrijedi, uništi žena, mislili su barbari, uništiti će obitelj, uništiti će i narod. A to je glavni cilj svega rata i etničkog čišćenja na zacrtanim područjima.

I nije sasvim slučajno što je upravo žena – majka živih, nositeljica života – odabrana za žrtvu posebne agresije. »Postoji – kako je rekao kard. F. Kuharić – strašno neprijateljstvo prema ženi koje nadahnjuje sam Sotona da ženu ponizi, da ženu obeščasti, da ženu prevari, da ženu zgazi. On zna: Ako uništi ženu, uništio je majčinstvo, uništio je dobrotu, uništio je lju-

10 I. SABLJIĆ, *Križni put Muslimanki i Hrvatica*, u: *Nedjeljna Dalmacija*, 2. prosinca 1992, str. 27.

bav, odgojiteljicu za dobrotu«. ¹¹ Poticaji i nadahnuće za takav izbor zacijelo dolaze iz čovjekova zla srca. Ipak, ne valja zanemariti ni prisutnost dubljeg neprijateljstva, nadahnuće Zloga, Sotone, čovjekova neprijatelja od iskona, nadahnuće Zmije koja je u trajnoj i nepomirljivoj borbi sa Ženom. Je li suradnja između nasilnika i sotone svjesna ili nesvjesna, nije naše da sudimo. Silna mržnja iskazana u tom ratu, i ne samo prema čovjeku-svetinji ukoliko je slika Božja, nego i prema čovjekovim svetinjama u kojima i po kojima izražava svoju religioznost, svoj odnos prema svetom Bogu: mržnja prema crkvama, džamijama, samostanima, vjerskim službenicima, teško se može istumačiti samo redovitom, običnom ljudskom izopačenošću i ljudskom mržnjom. Može li biti nošen nadahnućem Svetoga onaj tko mrzi i uništava sve svetinje?!

Žena – mučenica

Naročito važan vidik solidarnosti sa žrtvama toga rata, briga je za trudne žene i njihovu odbačenu djecu. Na tom polju Crkva prednjači. A i društvo se ozbiljno pokrenulo. Treba učiniti sve da se tim ženama povрати osjećaj njihove časti i dostojanstva. Ljudsko dostojanstvo je u biti ljudske osobe, neotuđivo i nitko ga ne može oduzeti. ¹² Kardinal F. Kuharić, koji je među prvima podigao glas protiv zločina silovanja, nije se ustručavao usporediti te žene s mučenicima: »Naglasio sam da te žene nisu izgubile dostojanstvo. Žena ne gubi dostojanstvo nasiljem jer mučenik ne može izgubiti dostojanstvo. Dostojanstva nema nasilnik.« ¹³ Mučenik, naprotiv, u svim kulturama zavređuje i prima priznanje i počast. Ostaje pitanje i zadaća na cijeloj društvenoj zajednici-državi, i pojedinim udrugama, kako omogućiti, osigurati i ostvariti to priznanje i čast nastradalim ženama.

Mogućnost i dužnost obrane

Žrtva silovanja dužna je pružati otpor, ako sama ikako može, a da ne izloži još više opasnosti vlastitu čast, pogotovo ne i sâm život. Može upotrijebiti najpogodnija sredstva u obrani. Prema nekim autorima, ¹⁴ u skla-

11 *Zašto neprijateljstvo prema ženi* (Iz propovijedi kardinala Franje Kuharića, 8.XII.1992), u: Glas Koncila br. 52, 27. prosinca 1992, str. 5.

12 Usp.: IVAN PAVAO II, *Mulieris dignitatem - O dostojanstvu i pozivu žene*, KS, Zagreb 1989.

13 J. MARTINČEVIĆ, *Razgovor s kardinalom Dr. Franjom Kuharićem*, u: Novi Vjesnik, 20. prosinca 1992, str. 3A.

14 C.H. PESCHKE, *Christian Ethics*, C. Goodliffe Neale, Alcester-Dublin, 1978, sv. II, str. 429.

du s načelom o samoobrani pred nepravедnim napadačem, žena se može braniti do krajnjih granica: samoobrana, tj. uporaba sredstava u samoobrani, može ići (ali ne mora) i do nanošenja smrti napadaču.

Povijesno je poznata, i nedovršena, rasprava smije li žrtva nasilja počinuti samoubojstvo da bi izbjegla nasilje na svoju nevinost, čast, dostojanstvo.¹⁵ Redovito se navode misli sv. Augustina, kad raspravlja o samoubojstvu, koje kao takvo oštro osuđuje. Međutim, Augustin je poznavao primjere svetica koje su se bacile u rijeku da izbjegnú nasilje, a Crkva ih je uvelike štovala, pa veli: »O tima se ne usuđujem reći ništa nepromišljeno. Ne znam nije li sama božanska ovlast uvjerala Crkvu – pouzdanim svjedočanstvima – da se tako časti uspomena na njih; može biti da je upravo tako. Što onda, ako su učinile tako ne ljudskom naravi zavedene, nego po božanskoj naredbi; ne zalutavši, nego poslušavši?«.¹⁶

Potresni primjer četiriju Časnih sestara, »Drinskih mučenica«, opisuje A. Baković.¹⁷ Događaji su se zbili za drugog svjetskog rata u danas dobro poznatim gradovima, poznatim po istim zločinima. Odvedene s Pala iz Sarajeva u Goražde, u tamošnjoj su kasarni trebale poslužiti četnicima za izživljavanje. Sestre su pokušale odvratiti četnike od njihova nauma, obećavajući im da će im u svemu služiti, njegovati bolesnike... Ništa nije koristilo. U očajnoj fizičkoj borbi i hrvanju za spas časti i dostojanstva, vidjevši da im nema drugog spasa, uz molitvene vapaje Isusu, Mariji, Josipu, poskakale su kroz prozor. Bilo je to u noći 15. prosinca 1941. Izašavši van, četnici su ih zatekli polomljne ali još žive. Izboli su ih noževima i ostavili uz obalu Drine. Kasnije ih je mjesni grobar *sahranio*, bacivši tjelesa u rijeku.

Svojedobno sasvim naročitu pozornost pobudila je reportaža u *Glasi Koncila* o šumadijskoj »Mariji Goreti«. Osamanaestgodišnju Milicu Kostić, u Kruševcu, zamolio je jedan mladić da mu iz jednog stana pozove djevojku, jer da se on boji njezinih roditelja. Kad je pozvonila, pozvana je u stan. Vidjevši da je upala u ruke silovatelja, potražila je spas skočivši kroz prozor s jedanestog kata. Kako je pala na rastegnuti šator, poživjela je još jedan dan. U bolnici, liječniku je iznijela najdramatičnije trenutke: »Navalili su na mene...Hteli su mi telo. Hteli su da iščupaju srce. Da me osramote i da mi oduzmu sve što imam. Spas sam našla u ambisu. Zaplivala sam i, evo, čika Pero: Sad sam slobodna.« A liječnik govori o posljednjim trenucima iz Miličina života: »Iz zenica joj je zračio neki ponos, zadovoljstvo.«¹⁸ Djevojka je dobila crkveni sprovod, o noj se s najvećim

15 E. CHIAVACCI, *Morale della vita fisica*, EDB, Bologna 1979, str. 85–87.

16 A. AUGUSTIN, *O državi Božjoj/De civitate Dei*, I, 26; KS, Zagreb 1982, sv. I (latinski-hrvatski; prijevod: T. Ladan).

17 A. BAKOVIĆ, *Drinske mučenice*, Privatna naklada, Sarajevo 1990.

18 Ž. KUSTIĆ, Šumadijska »Marija Goretti«. Samoubojstvo ili mučeništvo, u: *Glas Koncila*, br. 20, 6. listopada 1974, str. 10–11.

poštovanjem govorilo, no, je li srpska crkvena vlast što poduzela u vezi s tim slučajem, nije poznato.

Za svog trećeg putovanja u Poljsku, Ivan Pavao II. proglasio je blaženom Karolinu Kozka, 10.VI.1987. Karolinu je ubio jedan ruski vojnik, 19.XI.1914., jer mu se nije htjela podati. Govoreći o dostojanstvu žene i ljudskog tijela, i pod vidikom uskrsnuća, papa je rekao: »Karolina je bila svjesna tog dostojanstva. Svjesna tog poziva. Živjela je u toj svijesti i dozrijevala u njoj. Konačno s istom je svijesti dala svoj mladi život, kad ga je trebalo dati, da obrani svoje dostojanstvo žene. Da obrani dostojanstvo jedne poljske djevojke, seljanke. 'Blago čistima srcem: oni će Boga gledati.'«¹⁹

Što je žrtva silovanja dužna a što nije dužna poduzeti da izbjegne nasilje, to je nama nedostupno i tajanstveno pitanje savjesti i Božjeg nadahnuća. Prejednostavno je promatrati silovanje kao tjelesni čin, kao čin u kojem žrtva nema grijeha jer ne pristaje na taj grijeh bluda. U pitanju je psihološki vidik i doživljaj silovanja kao čina porobljavanja osobe, poništenja slobode i dostojanstva. Neprimjereno je i neumjesno razmatranje hoće li žrtva ili ne u samom činu pristati na tjelesni užitak i tako teško sagriješiti (možda u nekim slučajevima, gdje se zapravo i ne zna tko je silovatelj a tko žrtva, što je uvijek moguće, a o čemu ovdje nije riječ). Jednako je tako neumjesno govoriti o samoubojstvu u pokušaju žrtve da se oslobodi nasilnika. Takav očajnički pokušaj izbjavljenja iz ruku nasilnika zaista nema ništa zajedničkog sa samoubojstvom.

Primjeri iz kršćanske starine i novije povijesti, koje smo spomenuli, svjedoče da te junačke žene nisu »podigle ruku« na sebe, na svoj život. One su samo pokušale, na njima jedino preostali mogući način, spasiti svoju čast, dostojanstvo, svoju slobodu: *Zaplivala sam...Sad sam slobodna.*

Sprečavanje začeća

Kod prirodnog tijeka bračnog čina supruga nije etički prihvatljivo namjerno rastavljati njegova dva bitna svojstva: sjedinjenje i rađanje. Spolno sjedinjenje kao plod silovanja nije nipošto prirodan čin muškarca i žene. Dosljedno, i sprečavanje začeća, kao posljedice silovanja, nema ništa zajedničkog s redovitim pitanjem kontracepcije. Stoga, žena koja je bila izložena zločinu nasilja, slobodno se brani i od posljedica silovanja, tj. od začeća, ako ga može spriječiti, npr. ispiranjem sperme. Ako li predviđa opa-

19 IVAN PAVAO II, Homilija u misi proglašenja blaženom Karoline Kozka (10.VI.1974, Tarmow), u: L'Osservatore Romano, 11.VI.1987, str. 5, t. 4.

snost silovanja, slobodno se smije, odgovarajućim sredstvima, već unaprijed zaštititi od mogućnosti začecća.²⁰

Poštivanje života

Po samoj naravi stvari do začecća ne može i ne dođe uvijek nakon svakog spolnog odnosa, zbog više razloga. Mogućnost začecća novog ljudskog života još je manja kod silovanja, zbog dodatne okolnosti psihološke uzbuđenosti, potresenosti i odbojnosti koja je prisutna u ženi, a što se sve u određenoj mjeri mora odraziti i na fiziološkoj razini. Ipak, iskustvo svjedoči da, unatoč svim negativnim okolnostima vezanim uz silovanje, određeni postotak mogućnosti začecća postoji i stvarno se događa. Ta se mogućnost povećava kada je žena zadržavana u zarobljeništvu i opetovano silovana upravo s namjerom da ostane trudna.

Prema novinskim izvještajima, i mnogim javnim ponavljanjima, sve su te žene htjele izvršiti pobačaj, a mnoge su to učinile, iako su bile u visokoj trudnoći. Jasno je da je u tim okolnostima obzor mogućnosti izbora i zamračen i vrlo sužen. Ako se tim ženama u toj tjeskobnoj situaciji ništa drugo i ne ponudi, nije teško zaključiti da će pobačaj konačno biti i jedina mogućnost njihova izbora. Pritom se svjesno ili nesvjesno zanemaruje opasne tjelesne i duševne posljedice pobačaja. Odgovornost za donošenje takve odluke snose u svojoj savjesti i svi oni koji su svojim negativnim stavom i pritiskom suzili obzor izbora, umjesto da ga prošire i potpomognu i savjetom i konkretnom solidarnošću.

Ne želeći nijekati stravične okolnosti pod kojima je došlo do začecća, niti duševno stanje u kojem se nalazi žena u takvoj trudnoći, ipak ostaje neizbježno pitanje: Je li pobačaj, ili uvijeno rečeno – prekid trudnoće, doista jedino i najbolje rješenje – za sadašnjost i budućnost dotične žene i još nerođenog djeteta? Pribjegavanje pobačaju daje dojam da je problem riješen: žena se riješila neželjenog majčinstva i djeteta, a mi smo se, kao odgovorni pojedinci i društvena – a možda ponegdje i neka vjerska – zajednica, riješili problema žene i djeteta.

To je, međutim, rješenje naprečac, nestvarno rješenje stvarnog dubokog problema i majke i djeteta. Posljedice takvog čina imaju dalekosežne posljedice za sve čimbenike u tom predmetu. Na šire dimenzije pitanja s pravom upućuje izjava katoličkih liječnika kad kažu da se »može razumjeti ako neke žrtve u svom očaju zatraže ili poduzmu prekid trudnoće – no ovakav se čin nikako ne može opravdati: ljudsko biće koje je tako začeto potpuno je nedužno i ne može biti kažnjeno smrću umjesto nekog

20 Usp. I. FUČEK, *La pillola congolese* (interview), u: *Il Sabato*, 13 marzo 1993, str. 32-33.

drugog. Jedno zlo ne može se ispravljati drugim, još težim – ubojstvom nevinog«. ²¹ Jedan zločin ne može biti povod i opravdanje za drugi zločin.

Papa Ivan Pavao II, u pismu sarajevskom nadbiskupu, od 2.II.1993, ponovno izražava svoju bol zbog groznih zbivanja i žrtava u Bosni i Hercegovini, ovaj put posebno zbog brojnih silovanja. Uvijek treba dobro razlikovati zločin od zločinitelja, kako bi naš sud o jednom i drugom bio što pravedniji. Ovdje papa podsjeća da treba razlikovati učinjeno zlo (silovanje) od novog ljudskog života (dijete) koji se rađa na sliku Božju. Stoga je potrebno biti solidarno uz te žene kako bi »čin nasilja pretvorile u čin ljubavi i prihvaćanja«. ²² Od načelnog izlaganja papa silazi u potrebe stvarnog života: poziva mjesne Crkve Europe i svijeta na solidarnost i pomoć osobama i obiteljima koje su se našle u tako teškim okolnostima. Kao vrhunski motiv za prihvata takvog djeteta papa navodi Isusove riječi: »Tko god jedno ovakvo dijete primi u moje Ime, mene prima« (Mk 9,37).

Unatoč svoj dramatičnosti slučaja, i psihološkoj odbojnosti spram sadašnje trudnoće i budućeg djeteta, treba upozoriti na neke ne baš značajne vidike istinske solidarnosti i moguće pomoći.

1. Prva konkretna solidarnost treba biti usmjerena na samu majku: ona se ne smije u svojoj sredini doživljavati kao manje vrijedna, ponižena, obezvrijeđena zbog pretrpjela tragedije i zbog trudnoće. Zatim, ako je već pretrpjela toliko zlo, treba li joj nadodati još jedno novo: pobačaj? Treba li jednoj traumi – silovanju, nadodavati drugu – pobačaj? Ili je ljudskije iskazati joj konkretnu solidarnost u vrijeme trudnoće i nakon poroda, preuzimajući čak i brigu za dijete, ako ona to psihički ne može i ne želi, ili barem tako zasad misli. Takva je pomoć zajamčena u *Caritasu* ²³ i u *Centru za pomoć trudnicama* u Zagrebu. ²⁴

2. Drugi vidik solidarnosti odnosi se na samo dijete začeto silovanjem. Ne može se jednostavno, i neodgovorno, tvrditi da će to dijete biti genetski usmjereno na zlo, da će biti deformirano tjelesno i psihički i da mu zato treba oduzeti mogućnost daljeg razvoja života. Je li uistinu ljudski, moralno, zastrašivati pitanjima kao što je: Ako se majka kasnije razočara nad djetetom, ako mu rekne njegovo pravo podrijetlo (a što se iznosi i kao razlog protiv usvojenja takve djece)? Neposredno je pitanje: Može li takva bojazan za budućnost biti dovoljan razlog za likvidaciju djeteta?

21 HRVATSKO KATOLIČKO LJEČNIČKO DRUŠTVO, *Izjava za javnost* (Zagreb, 14. siječnja 1993), u: *Glas Koncila*, br. 4, 24. siječnja 1993, str. 6.

22 GIOVANNI PAOLO II, *Al Venerato Fratello Mons Vinko Puljić, Arcivescovo di Sarajevo*, u: *L'Osservatore Romano*, 27 febbraio 1993, str. 1.

23 N. PINTARIĆ, *Silovane žene najveće su žrtve četnika*, u: *Glas Koncila*, br. 50, 13. prosinca 1992, str. 1 i 5.

24 Ž. VALENTINČIĆ, *Nijedno dijete neće ostati napušteno*, u: *Glas Koncila* br. 3, 17. siječnja 1993, str. 9.

Uostalom, život je sam po sebi riziko. I ono dijete rođeno iz najidealnijih uvjeta, nema jamstva najidealnije budućnosti.

Ti današnji razulareni nasilnici, ubojice i silovatelji, do jučer su uglavnom bili dobri očevi svoje djece, dobri muževi svojih žena, zaručnici svojih djevojaka, braća svojih sestara; ponašali su se više-manje normalno. Postali su nakaze spram lika svoje nedavne prošlosti zbog ratne psihoze, drogiranja i huškanja na zlo. Prisjetimo se samo kako inače sasvim normalni ljudi na stadionu, za nogometne utakmice, promijene svoje ponašanje povodeći se za svojim najnižim strastima. A ratno je stanje psihoze i zavodenja mnogo silovitije.

3. Treći se vidik odnosi na duševno stanje majke spram neželjenog djeteta. Nije apsolutno sigurno, kako bi se inače mogao steći dojam iz učestalih napisa, da će u svakom slučaju majka odbaciti tako začeto i rođeno dijete. Postoje suprotna svjedočanstva. *Contra factum nullum argumentum* – Protiv činjenice ne vrijedi dokaz. Tako je jedna od tih majki neposredno nakon poroda bila sasvim odlučna: »Neću ga vidjeti, nemojte mi ga pokazati.« Događaj je, međutim, krenuo drugim smjerom: »Odnijeli su ga među ostalu novorođenčad. Drugi dan čula je plač djece i upitala: da li plače i moj sin? Treći dan zamolila je: mogu li ga vidjeti? Na kraju je sama odlučila dijete zadržati. Proces je bio dug, no bio je to proces duhovne obnove.«²⁵

Jedan je primjer, čak, iznesen i u društvenom tisku: »Dok sam bila u drugom stanju, nisam mogla zamisliti da ću roditi dijete jednog od onih zlikovaca...Pomišljala sam da, kad ga rodim, da ga ubijem, da ubijem sebe, da učinim bilo što samo da ga ne vidim. Međutim, kad sam ga podojila, nisam ga mogla ostaviti.«²⁶ To nisu jedini pozitivni primjeri.

Ni te, po sebi tako dramatične okolnosti, ne mogu opravdati oduzimanje života novom nedužnom ljudskom biću. To se jednako odnosi i na slučaj kad je u pitanju Bogu posvećena osoba, redovnica. Premda neželjen, neobičan i neobično bolan, to će za takve osobe biti jedan način služenja Bogu i čovjeku: svjedočeci i na taj način nepovredivost ljudskog života i potpuno predanje u ruke Gospodara života pojedinca i ljudskog roda.²⁷ U prosuđivanju i odabiranju prednost treba dati majčinstvu kao prirodnoj i prvotnoj vrednoti, tj. da se dotična osoba posveti djetetu. Gdje će i kako nastaviti novim stilom života, ovisit će o danim okolnostima.

25 J. MARTINČEVIĆ, *Razgovor s kardinalom Dr. Franjom Kuharićem*, u: Novi Vjesnik, 20. prosinca 1992, 3A. Potresna su razmišljanja trudne djevojke: L. DEPOLO, *Silovana*, u: Glas Koncila, br. 5, 31. siječnja 1993, str. 14.

26 A. KAURIN, *Zadržala sam dijete* (Ispovijest majke i kćeri nakon osmomjesečnog pakla u četničkim logorima), u: Večernji list, 13.III.1993, str. 11.

27 Usp. MONSIGNOR TONINI, *Non sono frutto dello scandalo. Quelle maternità saranno un modo di servire Dio* (L'Intervista), u: Corriere della sera, 4 marzo 1993.

Očito je: tuđi zločin ne može oduzeti niti osobnu čast, niti dostojanstvo, niti pravo na život – ni ženi, ni djetetu.

Nositelji odgovornosti

Kad govorimo o odgovornosti za ratna zlodjela, nositelje odgovornosti moramo potražiti na dvije razine. Na jednoj su razini ideolozi i organizatori rata, a na drugoj su praktični, konkretni pojedinci izvršitelji ratnih planova, ratnih zločina.

Odgovornost za genocid

Tko smišlja, planira i provodi etnocid u bezumnom i prljavom ratu, kao što je slučaj o kojem govorimo, snosi odgovornost za sve zlo i prokletstvo rata. Ta se odgovornost proteže na sva zla u vrijeme rata, kao i na sve posljedice rata koje će morati trpjeti dotični narod, koje će trajati u stotinama tisuća kroz iduće desetke godina: toliki izgubljeni životi, toliki ranjeni, tjelesni i duševni invalidi za cijeli život, tolike razorene obitelji zbog gubitaka svojih najbližih. I dok se s pravom ističu posljedice rata u narodima koji su postali žrtve agresije, ne valja zaboraviti na posljedice rata i u narodu agresoru. Tvorci rata snose i za njih odgovornost: već prema tome koliko je taj narod bio zaveden svojim vođama, ili je pak sâm narod, dajući im potporu i legitimnost, zavodio svoje vođe.

Konstitucija Drugog vatikanskog sabora, *Gaudium et Spes*,²⁸ raspravlja pitanje rata pod njegovim višestrukim vidicima. Dobro razlikuje obrambeni, pravedni²⁹ od agresivnog rata: »Jedno je upotrijebiti oružje u pravednoj obrani naroda, a drugo je htjeti podjarmiti druge narode.« Rat je pravedan ako je pravedn motiv – obrana, i način vođenja – upotrijebljena sredstva.

I dok podsjeća na međunarodne konvencije,³⁰ Sabor traži da se »obuzda nečovječnost ratova«. Ako je, naime, nesrećom rat već započeo, to nikako ne znači da je sukobljenim stranama sve dopušteno. Ni država ni pojedinac ne mogu zaobići opća načela naravnog prava, koja su upisana u ljudsku savjest svakog pojedinca, a poznata su svima i bez posebnih deklaracija. Daje se jasna i nedvojbena kvalifikacija moralne odgovornosti jednako državne vlasti kao i pojedinaca koji u tijeku rata krše međunarodno

28 II Vatikanski koncil, *Dokumenti*, KS, Zagreb 1970, *Gaudium et Spes* br. 79.

29 Usp. I. KOPREK, *Pacifizam i teorija pravednog rata*, u: *Obnovljeni ŽIVOT* 5 (1991), 459-472.

30 Usp. ŠTAB SANITETA I MINISTARSTVO ZDRAVSTVA REPUBLIKE HRVATSKE, *Priručnik ratne medicine za liječnike opće prakse*, Štab saniteta Republike Hrvatske, Zagreb 1991, str. 61-75.

priznata i obvezatna načela: »Stoga su čini koji se svjesno protive tim načelima kao i zapovijedi koje te čine nalažu zločini, pa ni slijepa poslušnost ne može ispričati one koji ih izvršuju.« Na sasvim izričit način spominju se zločini počinjeni i u ratu protiv Hrvatske, a još se uvijek počinjanju protiv Bosne i Hercegovine, a to su oni »kojima se na bilo koji način ili bilo kojim sredstvima sistematski uništava jedan čitav rod, narod ili narodna manjina«. Takve se postupke, zahtijeva dalje Sabor, mora »na-joštrije osuditi kao strašne zločine«.

Posebno je pitanje koliko si je poneki pojedinac, ili skupina, bio svjestan svega zla što će proizaći iz započeta djela. No, čovjek, kao biće koje je kadro predviđati, i mora predviđati da bi mogao ispravno i odgovorno ljudski djelovati, snosi odgovornost i za ona djela koja je uzrokovao svojim slobodno učinjenim činima. On ih možda čak i nije izravno htio, niti predvidio, ali ih je svojim činom uzrokovao. Težinu i domet etičko-moralne odgovornosti za bezobzirni i prljavi rat, za program i provođenje etnocida, nemoguće je izreći ljudskim riječima i mjerilima. Odgovornost ne umanjuje činjenica da su pojedinci, vojnici ili paravojne skupine, djelovali po naredbi. Napokon, svaki je u svojoj savjesti odlučio hoće li ubijati ili ne.

Genocid se ne počinja jednom odlukom i jednim činom, već uvijek novom oživljavajućom odlukom i ponavljanjem istih ili sličnih čina ubojstva, masakriranja, mučenja i progona. U tim okvirima treba gledati i na odgovornost pojedinca. Može se pretpostaviti da su neki pošli i u današnji u najboljem uvjerenju, da se bore za pravednu stvar; da su postali žrtve propagande i laži putem priopćila. Drugi možda i nisu imali takva osobna uvjerenja, ali su na to bili prisiljeni. Ne valja zaboraviti ni one koji su išli zbog motiva zarade, dobiti. Jednostavno rečeno, to su plaćenici, kadri boriti se na bilo kojoj strani. Da se takovi ne obaziru ni na kakva moralna načela i da su oni, po svom osobnom izboru, izvan svake moralnosti, ne treba posebno isticati.

Ne može se nijekati da su pojedinci mogli biti pod teškim utjecajem ne samo političke, nacionalističke-šovinističke nego i religiozne propagande. Na žalost, u tom ratu degradirali su se i neki crkveni predstavnici na nacionalističke predstavnike. Štoviše, prijašnja upozorenja da srpsko pravoslavlje i nije pravoslavlje, već je svetosavlje neka vrsta religiozno-nacionalističke ideologije, sada su se pokazala vjerodostojnim. Značajno je da je to već u početku rata protiv Hrvatske zapazio pravoslavni crnogorski književnik Jevrem Brković: »To više nije niti pravoslavlje. Radi se o svetosavlju. A svetosavlje je državna religija s izrazitom militantnošću što se sada očituje u ratu protiv Hrvatske. Po Slavoniji, Baranji i na drugim bojištima, najekstremniji i najmilitantniji su upravo ti popovi. Oni su pokazivali i prokazivali kuće Hrvata koje treba ubiti, paliti. Sjećam se nekog popa masne mantije koji je na beogradskoj televiziji izmišljao kako su

poklana djeca, donosio dječju lubanju. Poslije se ispostavilo da je sve laž.«³¹ Lažne informacije za domaću i svjetsku javnost, upućene čak generalnom tajniku UN, dolazile su i od najviših crkvenih vrhova.³² U takvom ozračju nije lako stvoriti i održati ispravnu sliku o stvarnosti.

Danas više nitko ne može opravdavati svoje postupke u ratu sloganom »Naredba je naredba« i prebacivati odgovornost na druge, na višu komandu. Nasuprot tzv. slijepoj poslušnosti naredbama s višeg mjesta, tj. bezuvjetnom povjerenju u naredbe, pojedinac mora sâm prosuditi je li nešto moralno prihvatljivo ili ne. Ako je naredba moralno neprihvatljiva, zločin, mora joj se oduprijeti. Zato će Sabor na istom mjestu (GS, br. 79) odmah reći: »Valja, međutim, uvelike pohvaliti odvažnost onih, koji se ne boje da se otvoreno suprotstave onima koji nalažu takve zločine.« Taj otpor izvršenju nepravedne naredbe, u krajnjem slučaju, zbog razmjerno teškog razloga, u danim okolnostima mogao bi ići i do žrtve vlastita života. Takvih je primjera bilo već u drugom svjetskom ratu. Jedino slijedeći svoju savjest, pojedinac može sačuvati svoj moralni lik i svoje ljudsko dostojanstvo.

Odgovornost za silovanje

U procjeni moralne odgovornosti pojedinca potrebno je uzeti u obzir sve okolnosti koje su značajno mogle utjecati na njegove odluke i na njegova ponašanja, kako u samom ratu, tako i u ovom nezapamćenom slučaju masovnog i planskog silovanja žena.

Prva je, najveća i neprijeporna odgovornost ideologa i naredbodavaca. Koliko je i je li potpuno ideolog i programer, pojedinac ili skupina programera, naredbodavac bio svjestan dometa i posljedica svojih planova, ratnih pothvata, to u biti i nije odsudno. Odsudno je da je on htio i isplanirao upravo takav rat, s takvom strategijom – i kasnije ga još ostvarivao i podržavao. On sam doduše nije počinio sva ta zla, ali im je bio nadahnitelj i podpiratelj. Sve ako je neki od njih i odustao i nastojao opozvati zacrtana i naređena zla, a više nije bio kadar to stvarno i zaustaviti, on ostaje u korijenu – *in causa*, odgovoran za sve posljedice. Slikovito rečeno, kao kad netko razori brane hidrocentrale, odgovoran je za sva zla koja zbog toga nastanu.

Pod tim vidikom posebno je važno, i zavređuje posebnu analizu, a što dosad nije učinjeno, stvaranje općeg duhovnog ozračja u prilog genocida

31 R. MATIĆ, *Mi smo narod kojemu je istrgnuto srce* (Razgovor s crnogorskim književnikom Jevremom Brkovićem), u: Glas Koncila, br. 17, 26. travnja 1992, str. 6.

32 Usp. *Nečuvene optužbe srpskog patrijarha i odgovor mostarskog biskupa*, u: Glas Koncila, br. 31, 2. kolovoza 1992, str. 6.

i silovanja.³³ Te bolesne i nastrane ideje napadno su nazočne od »Načertanija« Ilije Garašanina do »Memoranduma« SANU: u romanima, pjesmama, štoviše i u brojnim karikaturama, nekih uzvisivanih srpskih autora. Neki od autora tih bezazlenih literarnih izričaja danas su svjetski poznati praktični izvoditelji u njima sadržanih zlodjela.

Druga je osobna odgovornost pojedinaca koji su izvršavali zacrtane ratne pothvate, među kojima je i silovanje žena. Na temelju priznanja uhvaćenih četnika razvidno je da su pojedinci bili pod određenim utjecajem izvana (laži, zastrašivanja, obećanja). Dosljedno, njihova je spoznaja stvari i sloboda bila djelomično uvjetovana, ograničena. Ipak, u biti ostaju slobodni i u svojoj savjesti odgovorni. Za svoje ponašanje, djelovanje osoba doživljava pohvalu ili pokudu savjesti; dosljedno zavrđuje nagradu ili kaznu. Svaki od tih zločinaca potječe iz neke obitelji: svatko ima osjećaj za majku, sestru, kćerku. To nisu za njega nepoznate vrednote, nepoznate svetinje. Uostalom, u Prvoj Ženevskoj konvenciji iz godine 1949, u čl.12, izrijekom piše: »Prema ženama će se postupati sa svim posebnim obzirima koji se duguju njihovom spolu.«

Žrtva vlastita zločina

Počinjani zločini ne samo da su zlo za druge, da *truju ljudsku civilizaciju*, nego i sama počinitelja toliko *kaljaju* da se više ne smatra dostojnim života. Grijeh nije samo povreda propisa i zakona. Najmanje je to. Grijeh je djelovanje protiv savjesti, protiv znanja i uvjerenja, protiv onoga što je spoznato kao etičko-moralna vrednota, po čemu čovjek kao čovjek stoji i pada; grijeh je rušenje dobrih odnosa sa svom stvarnošću oko sebe: rušenje odnosa prijateljstva s Bogom, s bližnjim – i sa samim sobom. Posljedica grijeha konačno se obrušava na sama počinitelja, kako to duboko uočuje Toma Akvinski kad kaže: »Boga ne vrijeđamo osim po tome što protiv našega dobra radimo.«³⁴

Prema nekim svjedočanstvima, u redovima nasilnika već su zaredala samoubojstva.³⁵ Sve se više zamjećuje da se počinitelji opijaju i drogiraju. O vojničkom ozračju i pojedinačnom razmišljanju, suočavanju s vlastitom savješću, potresno svjedoči jedan od njih: »Bio sam samo vojnik i učinio ono što svi čine...(Borisav Herak) je priznao i to da je po naređenju u jednom zatvoru bordelu u dijelu Sarajeva koje kontroliraju Srbi, silovao

33 Analizu pjesama R. Karadžića načinio je I. Relković (počelo izlaziti u nastavcima, u: *Vjesnik*, 10. svibnja 1993, str. 29.

34 ST. THOMAS, *Contra gentiles*, lib. III, c. 122 b.

35 Ž. VALENTINČIĆ, U prijedorskoj okolici više nema džamija ni katoličkih crkava. *Svjedočenje prijedorskog župnika Mladena Grabovca*, u: *Glas Koncila*, br. 1, 3. siječnja 1993, str. 9.

dvije mlade Muslimanke i potom ih ubio. 'Da ih nisam ubio, strijeljali bi me. Rečeno nam je da su silovanja važna za podizanje morala vojnicima'«. Kad je u sarajevskom podrumu naišao na sklonjene, pobio ih je sve: četvero djece, četiri muškarca i dvije starije žene. »Heraku i njegovim kolegama govoreno je kako se srpska dojenčad u sarajevskom zoološkom vrtu daju lavovima za hranu. Herak sada kaže da je u sve to vjerovao, pogotovo nakon što su mu rekli da su Muslimani ubili njegova oca (dok je zarobljen bio u zatvoru, došao ga je posjetiti – otac). 'Sada znam da su nam lagali', rekao je Herak, koji sam smatra da je za njega jedina prava kazna – strijeljanje.«³⁶ Ništa neobično: savjest proradi prije ili kasnije.

Drugi vatikanski sabor na jednom mjestu, nabrajajući razne povrede ljudskog dostojanstva, daje ocjenu tih zlodjela i samih počinitelja: »Sve što se protivi samom životu, kao što je ubojstvo bilo koje vrste, genocid...; sve što povređuje integritet ljudske osobe, kao što su sakaćenja, tjelesna i moralna mučenja, psihološke prisile; sve što vrijeđa ljudsko dostojanstvo,... svi ti i slični postupci zacijelo su sramotni već sami po sebi, i dok truju ljudsku civilizaciju više kaljaju one koji tako postupaju nego one koji nepravdu trpe, i u proturječju su sa Stvoriteljevom čašću.«³⁷

Poznata a nepriznata odgovornost

Slikovito rečeno: barbari s istoka otvorili su Pandorinu kutiju. Iz nje je izašao rat sa svoje dvije kćeri: genocid i silovanje. Onaj dio svijeta, koji nam propovijeda ljudska prava i demokraciju, a za koji smo bili naviknuli čuti naziv »Truli Zapad«, nije vjerovao, nije bio kadar ili nije htio vjerovati u valove zla na ovim prostorima. I kad su saznali, šutjeli su kao da nisu ništa znali. Štoviše, čuli smo i mišljenje: Neka se pobiju, bit će ih manje. Nije lako shvatiti da jedna članica Europske zajednice, sama za se, mimo ili protiv drugih članica, otvoreno prijateljuje s agresorom, Srbijom. Kako ne posumnjati da možda ima za to mig i nalog: za svaki slučaj. Jer, još nije sigurno koja će strana pobijediti.

Dugo smo čekali ne bi li se negdje pokrenuo kakav pacifistički pokret, ne bi li se pokrenuli zeleni, ne bi li se pokrenuli feministički pokreti. Čekali smo – uzalud. Ne javljaju li se s pravom pitanja o temeljnim zasada-ma, nadahućima tih pokreta? Kao da u svijetu oko nas još uvijek odzvanja onaj pokušaj bijega od odgovornosti: »Zar sam ja čuvar brata svoga?« (Post 4,9). Ali, Božji glas progovara i za danas: »Krv brata tvoga iz zemlje k meni viče« (Post 4,9-10). Osjećaj suodgovornosti neizbrisiv je, o čemu

36 N. IVANKOVIĆ, *Stravično priznanje srpskog koljača*, u: Novi Vjesnik, 1. prosinca 1992, str. 8A.

37 II. VTIKANSKI KONCIL, *Dokumenti*, KS, Zagreb 1970, Gaudium et Spes, br. 27.

svjedoči i jedna francuska »Paulette, baka iz Lorene«: » Stidim se....Ne mogu o tome više šutjeti, a da se ne osjetim sukrivcem toga vala mržnje, nasilja, zločina, kukavštine što zapljuskuje čovječanstvo...Sve bi žene morale stajati uspravno i vikati: to je nepodnosivo!«³⁸

Brojna su pitanja na koja nema zadovoljavajućeg odgovora. Kako protumačiti situaciju u kojoj žrtva mora voditi pregovore s agresorom, s onim tko je javno prozvan ratnim zločincem, s onim protiv koga je podignuta optužnica za planiranje i izvođenje genocida, silovanja? Začetnik rata i ratni zločinac, odgovoran za žrtve rata, još uvijek može postavljati uvjete i prijetiti još gorim ratnim strahotama. Nalazimo li se u svijetu bez moralnih vrijednosti, u svijetu gdje ne vrijedi Povelja UN o pravima čovjeka, u svijetu gdje pravo i dobro ovise o volji onoga tko ima jaču silu, tko može porobiti, tko može pobijediti? Zar, polazeći s tih gledišta, nije bilo ispravno dopustiti Hitleru, Sadamu, da kao jači pobijede, i onda odrede što je dobro a što je zlo? Zar ne bi bilo potrebno podsjetiti na riječi Izaije proroka: »Jao onima koji zlo dobrom nazivaju, a dobro zlom« (Iz 5,20).

Nisu li u tom svijetu na cijeni neke druge vrednote od onih svečano proklamiranih? Nije li etika u tom svijetu u podređenom položaju pred taktikom? Nije li tzv. humanitarna pomoć sredstvo za umirenje, i prevaru savjesti, prilika da se isprazne prenapunjena skladišta robe? Zar nije bilo jednostavnije spriječiti, zaustaviti rat – nego li sažaljevati žrtve i slati pomoć? A za svijetom Zapada mi čeznemo kao za idealom. Zacijelo za tim službeno-političkim ne. Ako već težimo, onda težimo za onim plemenitim dijelom Zapada – jednako pojedincima i skupinama, koji nije mnogo govorio ali je djelotvorno pomagao i riječju, i posjetom, i ne manje solidarnom konkretnom pomoći. I nastavlja to činiti. Razlikujući dobro političku, hladnu Europu od one kršćanske koja se pokazala solidarnom sa stradalnicima, na susretu u talijanskom gradu Monza (3-4.III.1993), kardinal Kuharić je rekao: »Ovo je Europa koja gleda svoje interese, u kojoj silni ubijaju nejake i zato plaćamo svoju slobodu visokom cijenom. Slobodni Zapad gleda i ne želi pomoći, čak od početka hrabri napadače riječima: mi nećemo intervenirati; drugim riječima govore agresoru: Samo hrabro činite što želite«.³⁹ Stoga je sasvim opravdana primjedba: »Međunarodna zajednica se degradirala na knjigovodu srpskog terorizma.«⁴⁰ Ovdje su, naime, prisutni međunarodni promatrači koji imaju nalog samo promatrati i bilježiti. I to je zasad sve. Kakove li zadaće: moraju promatrati a ne smiju spriječiti.

38 *Krik jedne Francuskinje o silovanjima u Bosni: »Stidim se našeg čovječstva«, u: Glas Koncila, br. 12, 21. ožujka 1993, str. 8.*

39 *Europa je odgovorna za krv i suze, u: Glas Koncila, br. 11, 14. ožujka 1993, str. 1.*

40 *Izjava njemačkih katoličkih teologa o ratu na Balkanu, u: Glas Koncila, br. 22, 31. srpnja 1992, str. 3.*

Vrijeme ispita savjesti

Ovo vrijeme nasilja vrijeme je ispita savjesti; vrijeme ispita odgovornosti pojedinaca i obitelji, nacije i međunarodnih zajednica, vrijeme ispita i preispitivanja čitavih kultura. U ovom su ratu mnogi inače naizgled normalni ljudi postali zločinci. Istinita je izreka: Prilika čini lopova! – ali samo ako pojedinac nema čvrstog moralno dobrog oslonca u sebi. Nutarnji svijet moralne dobrote odraz je dijelom, prečesto odlučujućim dijelom, onog društvenog i religioznog svijeta u kojem pojedinac živi i kojim se napaja.

Zato je ovo vrijeme i za narode koji su postali žrtve nasilja, vrijeme ispita savjesti. Vrijeme je to u kojem treba da sebi postavimo pitanja o ozračju u kojem i sami živimo, koje usvajamo, koje stvaramo! Ako je žena i inače izvrnuta nasilju pornografije, prostitucije, pobačaja, ako se trajno i javno obezvređuje ljudska spolnost i ljubav – kakvo čudo ako se u ratu to isto događa, samo na mnogo bestidniji način? Podsjetimo se i na vrstu seksualno-agresivne psovke, koja je došla s Istoka i ukorijenila se i u našem pučanstvu – od najmanjeg do najstarijeg, u svim priopćilima, na javnim mjestima, u školi, pokatkad čak i među duhovnim djelatnicima: zar se ta »beznačajna pražnjenja« sada ne primjenjuju u praksi, zar se ne ostvaruju doslovce? Zar je u takvom ozračju suvišno pozivati na molitvu protiv psovke (svakog petnaestog dana u mjesecu)?

Ako su već filmovi-crtići, igračke i programi za djecu puni nasilja, a još više i grublje oni za odrasle, ako je time ispunjena sva mašta i sva podsvijest – zar je neobično da se to godinama taloženo nasilje i mržnja iskali u vrijeme rata? Tko smišlja i proizvodi te filmove, tko ih financira, iz kojih pobuda i s kojom svrhom? Potreban je ispit savjesti, promjena svijesti i mentaliteta. Već sada, uz prijeko potrebnu materijalnu obnovu nakon rata, važna je i neizostavna duhovna obnova: Stvaranje novog, boljeg, pravednijeg svijeta, svijeta po mjeri dostojanstva ljudske osobe – to će ujedno biti i najbolji djelotvorni izraz poštovanja prema poginulima, a izraz solidarnosti prema nastradalima i preživjelima, i prema budućim naraštajima.

Zaključak

Na prvi pogled dva sasvim različita moralna pitanja, genocid i silovanje, u sadašnjem ratu pokazala su se usko povezanima. Oni se, doduše, mogu posebno vrednovati, ali ovdje ne smijemo smetnuti s vidika jednu činjenicu, to jest okolnost u kojoj se sve to zbiva: obadva proizlaze iz jedne bolesne zamisli o Velikoj Srbiji. Cilj je bio dobro smišljen: zatrti ime i prezime nesrpskih naroda; ime: osobna poniženja silovanjem; prezime: zatiranje naroda genocidom. Ovisno o osobnom zalaganju, ta okolnost ili

uvećava ili umanjuje osobnu odgovornost pojedinaca: ideologa i izvršitelja.

Tko počini nepravdu, dužan ju je ispraviti. Čin silovanja, kako smo vidjeli, strašna je i višestruka nepravda nanesena ne samo ženi i mogućem djetetu, nego i njezinoj obitelji, sadašnjoj ili onoj budućoj. Teoretski se može govoriti o ispravljanju nepravde koju je dužan učiniti nasilnik. To je i u praksi donekle moguće ostvariti kad je u pitanju poneki pojedinačni slučaj. Tada bi nasilnik bio dužan, barem, snositi troškove odgoja budućeg djeteta. Pitanje pravedne nadoknade u sadašnjim ratnim i masovnim silovanjima mnogo je složenije i zamršenije. Neće biti jednostavno otkriti i identificirati pravog pojedinačnog silovatelja. A mnogi će od njih i sami postati žrtve rata, bilo da ostanu invalidi, bilo da poginu. No, to ne znači da pitanje pravedne nadoknade ne treba postaviti i tražiti pravnim putem koliko-toliko zadovoljavajuće rješenje. Jasno je da nije moguće utjerati svu pravdu. Uostalom: *Summum ius, summa iniuria* – Najviše pravo, najveća nepravda. Međutim, ako želimo osigurati suradnju i mir među danas zaraćenim narodima, a što je nužni preduvjet bolje budućnosti svih uvučenih u sukob, moramo postići, s jedne strane, barem minimum pravde, a s druge strane praštanje i pomirenje. To su uvjeti da bi se sutra mogli izgrađivati bolji susjedski odnosi, makar se to danas činilo vrlo teško ili čak neostvarivo.

RESPONSIBILITY IN THE VORTEX OF WAR. AN EXAMPLE: GENOCIDE – RAPE

Valentin Pozaić

Summary

The author discusses the phenomenon of genocide and mass rape from the viewpoint of personal responsibility of ideologues, commanders, and executors of these war crimes, as well as the responsibility of the European and international communities who have been able to prevent or stop the war, but failed to do so. Particular attention is drawn to rape as an act of genocide, not as a sexual one. The children conceived by rape also have an incontestable right to life. It will be no easy task to identify all the victims, all the offenders and their personal responsibility, to right all the inflicted wrongs. By no means should the fundamental principles of justice be relinquished, and foundations should be laid for improved relationship between the individuals and the nations involved in the conflicts of the moment.